

Geç Osmanlı ve İngiliz Mandası Döneminde Kudüs Yahudileri: Osmanlıcılık, Siyonizm ve Emperyalizm Karşılaşmaları*

Yasemin AVCI^a Yunus Emre AKYOL^b

Özet

Yahudi kimliğinin yerleşik bir mekanla bütünleşmesi söz konusu olduğunda, hiç şüphesiz ilk akla gelen şehir Kudüs'tür. Bu çalışma, Yahudilikte Kudüs'ün önemini açıkladıktan sonra, İmparatorluğun son döneminde Kudüs'teki Yahudi cemaatinin toplumsal yapısını Osmanlıcılık, Siyonizm ve Emperyalizm bağlamında incelemektedir. 19. yüzyıl sonlarında Kudüs Yahudileri, dil, tarihsel köken, mesleki profil, inanç ritüelleri, dünyevi yaşam anlayışı gibi meselelerde birbirinden ayrılmış cemaatlerden oluşuyor, toplumsal nitelikleri parçalı bir yapıya işaret ediyordu. Bu ayrışma, 1882 yılından itibaren Avrupa'dan gelen göçmen grupların varlığıyla daha da derinleşmiştir. Siyonizmin etkisiyle Kudüs'teki Yahudi nüfusunun belirgin biçimde artışı ve bu dönemde Avrupalıların Doğu toplumlarına yaklaşımını belirleyen Emperyalizm, Oryantalizm gibi eğilimler Kudüs Yahudileri üzerinde önemli etkiler yarattı. Bu süreç, Yahudi cemaatinin dini ve kültürel kimlikleri etrafında yeni tartışmaları beraberinde getirmiş, Yahudilik dini bir kimlik olmakdan öte milli bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Siyonizm'in yükselmesi, Kudüs ve Filistin'de yerel halkın asıl çoğunluğunu oluşturan Araplar ile Yahudi toplumu arasındaki toplumsal uyumu bozduğu gibi, Kudüs Yahudilerinin kendi içinde var olan ayrışmaları da keskinleştir, eski (old yishuv) ve yeni toplum (new yishuv) olarak yeni bir ayrımın oluşmasına sebep olmuştur. Bu süreçte etkin olan diğer faktör, Kudüs'teki Yahudi cemaatinin Batılı normların etkisi altına girmesidir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Yahudi, Kudüs, Aşkenaz, Sefarad, Osmanlıcılık, Siyonizm.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Yasemin Avcı'nın yürütücülüğünü yaptığı "Kudüs'te İmparatorluk Politikaları: Kamusal Mekânve Toplumsal Kimlik (1871-1948)" başlıklı ve 220K016 nolu TÜBİTAK 1001 projesinin çıktılarından biridir. Verilen destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

^a Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID No: 0000-0002-7939-0376.

^b Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü. ORCID No: 0000-0002-6834-0613.

The Jews of Jerusalem in the Late Ottoman and British Mandate Periods: Encounters of Ottomanism, Zionism and Imperialism

Abstract

When considering the integration of Jewish identity with a settled existence, the city which comes to mind of is undoubtedly Jerusalem. After explaining the importance of Jerusalem in Judaism, this study examines the social structure of the Jewish community in Jerusalem at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in the context of Ottomanism, Zionism and imperialism. In the late 19th century, the social characteristics of Jerusalem's Jews indicated a fragmented structure, as they were made up of congregations that differed from each other in terms of language, historical origins, occupational profiles, religious rituals and daily practices. The division between Sephardic and Ashkenazi communities, living in separate communal organizations, deepened with the arrival of immigrant groups from Europe after 1882. The Jewish community in Jerusalem was greatly affected by the rise of Zionism and the growth of the Jewish population in Jerusalem, as well as by trends such as imperialism and orientalism, which shaped European attitudes towards Eastern societies. This period transformed Judaism from a religious to a national identity, and led to new debates about Jewish identity. The rise of Zionism not only disrupted social harmony between Jews and the Arab majority in Jerusalem and Palestine, but also exacerbated existing divisions within the Jewish community, creating a new distinction between the "old" and "new" Yishuv. The influence of Western norms on the Jewish community in Jerusalem was another factor in this process. The study presents the transformation of the Jewish community's social structure and its interaction with the local population of Jerusalem not just through ethnic and religious identities, but also as a multi-layered process shaped by global and regional political influences.

Keywords: Palestine, Jewish, Jerusalem, Ashkenaz, Sefardic, Ottomanism, Zionism.

Giriş/Introduction

Tarih boyunca zorlu göç ve sürgün süreçlerinden geçen Yahudiler, Tevrat'ta İbrani ('ibri; çoğulu 'ibrim) adıyla anılmaktadır, bu terim, Sami dillerinde "karşıya geçmek" anlamına gelen "br" kökünden türetilmiştir.¹ Ayrıca, İbrahim Peygamberin atalarından biri olan Ever'in isminin de "göçebe" anlamına geldiği, zamanla bu adın "İvri" (İbrani) kelimesine evrildiği öne sürülmektedir.² Yahudiler, bu adlandırmaya hakkını verirken M.Ö. 10. yüzyılda Davud Peygamber (Yahudi inancında Kral Davud (M.Ö. 1010-970)) ile Kudüs'e yerleşene kadar uzun süre göçebe hayatı sürdürmüşlerdir. Göçebe yaşam, Yahudilerin dini ve kültürel kimliklerinde belirleyici olmuş, bu kimliğin yerleşik bir mekânla bütünleşmesi ise Kudüs'ün "Tanrı'nın Şehri" olarak anlam kazanmasıyla gerçekleşmiştir.³ Yahudi inancına göre Kudüs'ün İsrail Krallığı'nın merkezi haline geldiğini Kral Davud döneminde, şehrin surları güçlendirilerek Yebusiler'in "Zion" (Sion) olarak adlandırdığı hisar yeniden inşa edilmiştir. Şehirde kendisine bir saray yaptıran Kral Davud, burayı aynı zamanda dini bir merkez haline getirmek istemiş, bu amaçla içinde Musa Peygamberin

¹ Şeyma Ay Arçın "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 2 (2017), 3.

² Jacques Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para; Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, çev. Berna Günen (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2021), 17.

³ Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiye*, no. 37 (2018), 109.

Kanun Tabletlerini barındırdığı düşünölen Ahit Sandığı, Kudüs'e getirtölmüştür. Yahudi kutsal tarih anlayışına göre, Kral Davud'un başşehir ilan ettiğı Kudüs, oğlu Süleyman Peygamber döneminde yapılan mabetle (Süleyman Mabedi) birlikte Yahudi kimliğinin merkezine yerleşmiştir.⁴ Tevrat'ta da Süleyman Peygambere, babası Davud tarafından mabedin planlarının verildiğı belirtilmektedir.⁵

Süleyman Mabedi, ilk olarak MÖ. 586 yılında Babil Kralı Nabukadnezzar tarafından yıkılmış ve Yahudiler, Babil'e sürgün edilmiştir. Ancak Yahudilerin uzun bir dönemi kapsayacak asıl sürgün süreci, Roma dönemindedir. MS 70 yılında Roma Kumandanı Titus, Kudüs'ü kuşatmış ve Süleyman Mabedi'ni tamamen yıkmıştır.⁶ Yahudi kaynaklarına göre, Roma saldırıları sırasında Yahudiye ve Samarya'da yaşayan yaklaşık 3 milyon Yahudi'nin 600 bin ila 1 milyona yakını öldürölmüştür.⁷ Dönemin Yahudi tarihçisi Josephus (37-100), bu sayıyı 1 milyon 100 bin olarak vermektedir. Ona göre öldürölenlerin çoğunluğu, Pesah Bayramı için Filistin coğrafyasının çeşitli yerlerinden Kudüs'e gelmiş olan Yahudilerdi.⁸ Ancak Yahudi tarihçilerin Yahudi kimliğini güçlendirmek maksadıyla abartılı rakamlar verdiğı düşünölmektedir. MS. 132 yılında tekrar ayaklanan Yahudiler, MS. 135'te İmparator Hadrian tarafından bölgeye gönderilen büyük bir ordu karşısında mağlup olmuş ve sistematik bir sürgüne tabi tutulmuştur.⁹ Bu tarihten itibaren, Yahudiler yaklaşık beş yüzyıl boyunca Kudüs ve çevresinden dışlanmış, böylece Yahudi diasporası başlamıştır. Bu tarihten sonra az sayıda Yahudinin Kudüs'e geri dönmeyi başardığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁰

Kudüs'ün 638 senesinde Müslömanların eline geçmesiyle Yahudilerin kutsal kentten sürgünleri ve yaklaşık beş yüz yıl süren diaspora dönemi son bulmuştur. İslam halifesi Hz. Ömer döneminde Yahudilerin kutsal kente dönüşlerine müsaade edilmiş, takip eden yıllarda Kudüs'te bir Yahudi cemaati oluşmaya başlamıştır. Halife Ömer döneminde (634-644) Yahudiler kutsal kente geri dönmüş olsalar da Hristiyanlara verilmiş olan ahidnâmelerin benzeri kendilerine verilmemiştir. Osmanlı Mühimme Defteri'nde, Yahudilerin herhangi bir mabedleri bulunmadığı gerekçesiyle böyle bir ahidnâme almadıkları belirtilmektedir.¹¹ Söz konusu belge İslam fetihlerinden önce ve sonraki dönemlerde Yahudilerin Kudüs'ün suriçi bölgesinde ibadet etmediklerinin kanıtı niteliğindedir. Fakat Moriah Dağı ya da İbranice "Har HaBayit" (Tapınak Tepesi) olarak

⁴ Muhammed Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışma Dergisi*, no. 1, (2017), 74-75.

⁵ Simon Goldhill, *Kudüs Tapınağı; Yahudi, Hristiyan ve Müslömanlar için Kutsal Olan Bir Sitenin Olağandışı Tarihi* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011), 17.

⁶ Frantz Buhl, "Kudüs", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), VI, 954.

⁷ Jacques Attali, *Yahudiler*, 70.

⁸ Josephus Flavius, "The Wars of the Jews", trans. William Whiston, Book VI, 9/3-4, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0148%3Abook%3D6%3Awhiston+chapter%3D9%3Awhiston+section%3D3>; Eldar Hasanoğlu ve Nuh Arslantaş, *Kudüs: Vahiyle Kutsanan Şehir* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023), 103.

⁹ Şerif Emin Şemmale, "Beyt'ül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa bir Tarih", *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset*, ed. Abd Al-Fattah El-Awaisi-Muhittin Ataman (İstanbul, 2020), 46.

¹⁰ Gudrun Kramer, *Filistin Tarihi; Osmanlı Fethinden İsrail Devleti'nin Kuruluşuna*, çev. Suphi Nejat Ağırnaslı, (İstanbul: Verita Yayınları, 2017), 39.

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümayûn Kalemî Mühimme Defterleri, 64-538, H. 15 Safer 997/M. 3 Ocak 1589.

adlandırılan bu bölge, Yahudiler nazarında kutsiyetini kaybetmemiştir.¹² Emeviler döneminde Kudüs, Müslümanlarla birlikte Yahudilerin ve Hristiyanların da yaşadığı canlı bir şehir haline gelmiştir. Öyle ki bu dönemde kendilerine müstakil bir bölge tahsis edilerek yetmiş Yahudi aile şehrin güneyindeki bir mahalleye yerleştirilmiştir.¹³ Halife Ömer zamanında başlayıp Emevi iktidarı ile devam eden Yahudilerin Kudüs'e geri dönüşleri, Haçlılar döneminde yaşadıkları sürgün hariç, şehre egemen olan sonraki İslam devletleri döneminde (Fatımiler, Eyyûbiler, Memlûkler) de devam etmiştir. Ancak, Yahudi toplumu açısından bir dönüm noktası niteliği taşıyan en önemli gelişme, Kudüs'ün Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi olmuştur.

1. Osmanlı ve Manda Döneminde Kudüs Yahudileri

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki siyasi hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Memlûklere karşı düzenlediği 1516 ve 1517 seferleriyle başlamış, bu süreçte Kudüs ve çevresi Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak Yahudilerin Osmanlı devleti ile ilişkilerinin bu tarihten çok daha öncesine dayandığı, ilk temasın devletin ilk yıllarında Bursa'nın fethi sırasında olduğu belirtilmelidir. Yahudilerin kitleler halinde Osmanlı topraklarına gelişi 15. yüzyıla denk gelir. İlk olarak 1394'te Fransa Kralı VI. Charles (Şarl) tarafından Fransa'dan çıkarılan daha sonra da Baviera Kralı X. Ludwig tarafından kovulan Yahudiler Osmanlı devletine sığınmıştır.¹⁴ İsa Peygamber'in çarmıha gerilmesine sebep oldukları düşüncesiyle Hristiyanlar tarafından "lanetlenmiş" kavim olarak görülen Yahudilerin, Avrupa'dan çıkarılması 1492 yılında Portekiz ve İspanya'dan gelen göçlerle gerçekleşmiştir.¹⁵ İspanya ve Portekiz'den ne kadar Yahudi'nin göç ettiği, ne kadarının zorla Hristiyanlığa geçirildiği tam olarak tespit edilemese de 15. ve 16. yüzyıllarda yaklaşık üç yüz bin Yahudi'nin göç ettiği düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler, bilhassa Selanik ve İstanbul gibi ticaret şehirlerine yerleştirilmişlerdir.¹⁶

İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler, 1492'de İspanyol Engizisyonu ve "Reconquista hareketi"¹⁷ sonucunda İber yarımadasından sürülen Yahudilerin oluşturduğu Sefarad¹⁸

¹² F.M. Loewenberg, "A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?", *Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought*, no. 21 (2016), 258.

¹³ Nuh Aslantaş, "Emevîlerden Haçlılara İslâmî Dönemde Kudüs", *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*, ed. Osman Aydın, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020), 76.

¹⁴ Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasi Tetkik*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1947), 15-16.

¹⁵ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 5.

¹⁶ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 23.

¹⁷ Endülüs Emevîlerin İspanya'da hâkimiyet kurduğu dönemde, İber Yarımadası'ndaki Hristiyanların, bölgedeki Müslüman ve Yahudi varlığını ortadan kaldırmayı hedefledikleri süreç, İspanyolcada "Yeniden Fetih" anlamına gelen "Reconquista" olarak adlandırılır. 718 yılında başlayıp yaklaşık sekiz asır süren ve 1492'de son Endülüs devletinin yıkılmasıyla etkileri belirginleşen Reconquista, Müslümanların giderek zayıflamasıyla Hristiyanlar için büyük bir fırsata dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 73-75.

¹⁸ Endülüs topraklarından 1492'de İspanyol Krallığı tarafından göçe zorlanan Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmış ve burada kendilerine İbraniye "İspanya" anlamına gelen "Sefarad" ismiyle anılan bir kimlik edinmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Furkan Oğur, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Endülüs Yahudilerini Kabul Etme Nedenlerine Dair İnceleme", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, (9), no. 1, (2023), 48.

cemaatine mensuptur.¹⁹ Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarının oluşturduğu Aşkenaz²⁰ Yahudilerinin de Osmanlı topraklarına ilk gelişi Sefaradlar ile aynı zamana rastlar. Kuzey Fransa, Macaristan ve Orta Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden dışlanan Aşkenaz Yahudileri, II. Mehmed ve daha sonra Osmanlı tahtına oturan II. Bayezid (1481-1512) döneminde Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Aşkenaz ve Sefaradlardan yanında, "Romanoit"²¹ ve "Mustariba"²² olarak adlandırılan Yahudi grupları da Osmanlı topraklarına yerleşen cemaatlerdir. Ancak bu iki Yahudi topluluğu Osmanlı toplumunda ve Yahudi cemaatleri arasında Sefaradlar ile Aşkenazlar kadar etkin rol oynamamıştır. Yahudi göçleriyle birlikte Osmanlı devletinin Balkan topraklarında zaten heterojen olan toplum yapısı daha da çeşitlenmiştir. Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemine kadar topraklarında yaşayan gayrimüslimler üzerine politikalarını da şer'i hukuk (İslam hukuku) çerçevesinde geliştirmiştir.²³ İslam hukukuna göre Osmanlı toplumunda gayrimüslim ahaliye ehl-i kitap, ehl-i zimmet veya zimmi²⁴ denilmiştir. İslam devletleri, zimmet statüsünde bulunan gayrimüslim ahalinin ödedikleri cizye ve haraç karşılığında onların can güvenliğini sağlamış ve ibadet özgürlüğü tanımış, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetlerini nasıl sürdürecekleri İslam hukukuna dayanılarak çıkarılan fermanlarla belirlenmiştir.²⁵ Yahudi cemaati de İslam hukukuna göre zimmet statüsünde bulunmaktadır.

Osmanlı toplumunun zimmilerinden olan Yahudiler, yukarıda da belirtildiği üzere 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına sığınarak başta Selanik ve İstanbul olmak üzere Edirne, İzmir, Bursa, Manastır, Halep, Şam ve Kudüs şehirlerine yerleşmeye

¹⁹ Furkan Oğur, "Osmanlı İmparatorluğu'nun," 48.

²⁰ "Aşkenaz" terimi, kökeni ve anlamı açısından çeşitli belirsizlikler taşımaktadır. İlk olarak, İskitleri tanımlamak için kullanılan bu terim, zamanla Slavları ve Almanları tarif etmek amacıyla benimsenmiştir. Özellikle on birinci yüzyıldan itibaren ise günümüzdeki Alman coğrafyasına yerleşmiş olan Yahudileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Başlangıçta sadece Kuzey Fransa ve Almanya'daki Yahudi yerleşimlerini tanımlamak için kullanılan bu terim, zamanla daha geniş bir coğrafya için kullanılmaya başlanmış, Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarını ifade eder hale gelmiştir. Son dönemdeki çalışmalar, Aşkenaz Yahudilerde hem Güney Avrupa hem de Yakın Doğu kökenlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ranajit Das ve diğerleri, "The Origins of Ashkenaz, Ashkenazic Jews, and Yiddish", *Frontiers In Genetics*, (8), no. 8 (2017), 1-4.

²¹ Romanoit Yahudileri, özellikle Batı Anadolu, İstanbul ve Balkan şehirlerinde yaşayan Yahudilerden müteşekkil olup Osmanlı reayasına katılan ilk Yahudi topluluğudur. Uzun süredir bölgeden yaşayan ve Yunanca konuşan Romanoitler, Bizans İmparatorluğu devrindeki geleneklere uygun olarak ibadet etmişlerdir. Ayrıca Romanoit olarak ifade edilen Yahudi topluluğu kendi içerisinde de "Rabbanit" ve "Karay" olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasemin Avcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yahudileri 1839-1876", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1996), 12.

²² Mustariba Yahudileri, Kuzey Afrika coğrafyasında meskûn Arapça konuşan Yahudilerden oluşmaktadır. Mısır'ın fethinin ardından Osmanlı hâkimiyetinin Kuzey Afrika'ya kadar yayılmasıyla bu bölgelerde yaşayan Musta'riba Yahudileri Osmanlı reayasına dahil olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasemin Avcı, "Tanzimat Döneminde," 12.

²³ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, (12), no. 16, (2014), 36.

²⁴ Sözlük anlamı esirgeme, himaye ve koruma anlamlarına gelen zimmet, İslam hukukunda, aman (eman) verilen yani güvence altına alınmış olan veya Müslüman Devletin tabiiyetinde idaresini kabul etmiş kimselerdir. Yani yaşam hakları, can ve mal güvenlikleri İslam hukukuna göre devlet tarafından korunan ahali. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 7; İbrahim Özcoşar, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 7, (2003), 125.

²⁵ Mustafa Fayda, "Zimmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, (2013), 430; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde*, 232.

başlamışlardır. Osmanlı coğrafyasında Yahudiler için en ayrıcalıklı konuma sahip olan şehir ise hiç şüphesiz Kudüs'tü. 15. yüzyılda hacılar ve gezginlerin aktardığına göre, Yahudiler Kudüs surlarının dışındaki Zeytin Dağı'nda, Tapınaklarının yıkılışını anmak amacıyla yılda bir kez adak adayıp ibadet etmişlerdir.²⁶ 16. yüzyıl ise hem Kudüs şehri hem de burada yaşayan Yahudi cemaatler açısından derece önemlidir. Zira Kudüs surlarının yeniden inşa, tadilat ve tamirâtı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde gerçekleşmiştir. Bazı tarihçiler Müslüman Megaribe mahallesi içinde kalan Harem-i Şerif'e ait duvarın önündeki dar bir avlunun (120 metrekare) Kanuni Sultan Süleyman döneminde restorasyonlar neticesinde Yahudi ibadetine ayrılmış olduğunu iddia etmektedir.²⁷ Öte yandan Osmanlı Arşivi'ne bakıldığında sonradan Ağlama Duvarı olarak adlandırılacak bu alanla ilgili açıklayıcı bir kayda rastlanmamıştır.

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı Kudüs'ünün mekansal yapısı incelendiğinde, Müslüman ve Gayrimüslimlerin genellikle kendi ibadet yapılarına yakın mahallelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bölgedeki Yahudi nüfus, özellikle tapu tahrir defterlerinden elde edilen verilerle takip edilebilmektedir. 1525-1526 yıllarına ait kayıtlara göre, Kudüs'te 1590 kişi yaşamakta, bunlardan 595'i Hristiyan, 995'i ise Yahudi'dan oluşmaktadır. 16. yüzyıl boyunca Kudüs'teki Hristiyanların sayısı, Yahudi nüfusunu geçmeye başlamış ve yüzyılın sonlarına doğru bu fark daha da belirginleşmiştir. 1562-1563 tarihli tahrir sayımında Kudüs'te 1475 Hristiyan ve 1185 Yahudi nüfusun yaşadığı kaydedilmiştir.²⁸ 17. yüzyılda ise Kudüs'ün sur içi bölgesinde nüfusun on bin civarında olduğu görülmektedir.²⁹ Şehrin kozmopolit yapısı bu dönemde daha da derinleşmiş, mahallelerde ortak yaşam kültürü güçlenmiştir. Yahudiler genellikle güvenlik ve dini sebeplerle bir arada yaşamayı tercih etmişse de yaşadıkları mahalleler tamamen homojen değildir.³⁰ Yahudi mahallelerinde Müslümanların ev satın almasına dair pek çok kadı sicili kaydı bulunmaktadır.³¹ 18. yüzyıla dair yapılan çalışmaların sınırlılığından dolayı bu dönemde Yahudilerin demografik durumuna dair elimizdeki bilgiler yetersizdir.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü fethettiği tarihten 1880'li yıllarda başlayacak olan büyük Yahudi göçlerine kadar geçen sürede bölgede yaşayan Yahudilerin büyük bir bölümünü Sefarad Yahudileri oluşturmaktadır (bkz. Resim I). Sefarad cemaati, çeşitli İslam ülkeleri, Kuzey Afrika, Balkanlar, Anadolu ve eski Endülüs dahil olmak üzere farklı bölgelerden Filistin'e göç eden Yahudilerden teşekkül etmiştir.³² Sefaradlar genellikle İbero-romence, Yunanca, Arapça, Osmanlı Türkçesi, Fransızca ve İtalyanca gibi bulundukları

²⁶ Simone Ricca, "Heritage, Nationalism and the Shifting Symbolism of the Wailing Wall", *Jerusalem Quarterly; Institute for Palestine Studies*, ed. Salim Tamari -Issam Nassar, no. 24, (2005), 40.

²⁷ Yuval Ben-Bassat and Johann Buessow, "Ottoman Jerusalem 1517-1918", *Routledge Handbook on Jerusalem*, ed. Suleiman A. Mourad, Naomi K. Fromm and Bedross D. Matossian, (London: Routledge, 2018), 114.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1998).

²⁹ Dror Ze'evi, *Kudüs, 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 25.

³⁰ Amnon Cohen, "On The Realities of The Millet System: Jerusalem in The Sixteenth Century", ed. B. Braude and B. Lewis, *Christians and Jews of The Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (Holmes & Meier, 1982), 10.

³¹ Dror Ze'evi, *Kudüs*, 26.

³² Abigail Jacobson, "Sephardim, Ashkenazim and The 'Arab Question' in Pre-First World War Palestine: A Reading of Three Zionist Newspapers", *Middle Eastern Studies*, (39), no. 2, (2003), 108.

coğrafyaların dilleri ile kendi ana dillerinin karışımı olan “Ladino”³³ isminde bir dili kullanmaktadır.³⁴ Sefarad Yahudilerinin önde gelenleri her daim Osmanlı Devleti için tüm Yahudilerin önde gelenleri olarak kabul edilmiştir. Zira Osmanlı’ya yerleşmelerinin ardından kısa sürede İstanbul, Selanik ve Edirne gibi önemli merkezlerde kendi cemaat yapılarını oluşturmuş ve diğer Yahudi gruplarını da etraflarında toplayarak kültürel miraslarını yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca, bulundukları topluma uyum sağlama çabasıyla Ladino dilinin kullanımını azaltıp Türkçe öğrenmeye başlamışlardır.³⁵ Sefarad cemaatinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı tebaasıydı. Bunun yanı sıra Kudüs’te daha sınırlı bir nüfusa sahip olan Aşkenaz cemaati ise çoğunlukla yabancı devlet tebaası olduklarından konsolosların ve kapitülasyon anlaşmalarının himayesi altındaydılar³⁶ (bkz. Resim II). Almanca ve İbranice karışımı “Yidiş”³⁷ dilini kullanan Aşkenaz nüfusu kendi içinde birçok alt topluluktan oluşuyordu.³⁸ 19. yüzyılın sonlarına doğru, Islahat Fermanı’nın ilanından sonra Sefaradlar dışında kalan bazı Yahudi cemaatleri ayrı gruplar olarak kabul edilmeye başlandı. Çeşitli Yahudi çevrelerinden cemaatler arası Yahudi birliği kurulması amacıyla defalarca çağrılar yapılmışsa da birleşik bir cemaat yapısı kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁹

Resim 1: Ağlama Duvarı Önünde Sefarad Yahudileri.⁴⁰

³³ Roman dil ailesine mensup olan Ladino, bazı dilbilimciler tarafından Latincenin bir türeği olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Ladino, Güney Fransa ve İspanya’da yaşayan Sefarad Yahudileri tarafından iletişim dili olarak kullanılmaktadır. Aramice ve Yidiş dillerinde olduğu gibi dilde kelime zenginliği ve fonetik farklılık bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Arzu Cebe, “Mekân ve Toplum Etkisiyle Yahudilerin Kullanmış Oldukları Farklı Diller (Arami, Yidiş, Ladino ve İbrani Dili)”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), no. 17 (2018), 363.

³⁴ David M. Bunis, “Judezmo: The Jewish Language of the Ottoman Sephardim”, *European Judaism: A Journal for the New Europe: The State of Ladino Studies II*, 44/1 (2011), 22.

³⁵ Furkan Oğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Endülüs Yahudilerini Kabul Etme Nedenlerine Dair İnceleme”, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, (9), no. 1 (2023), 53-54.

³⁶ Abigail Jacobson, “Sephardim, Ashkenazim,” 108.

³⁷ Yidiş, 10-14. yüzyıllar arasında Ren Nehri çevresinde ortaya çıkmıştır. Orta çağ Almancası, İbranice ve Aşkenazların yaşadıkları ülke dillerinin karışımı olan bu dil içerisinde aynı zamanda Romence ve Slav dillerinden de kelimeler barındırmaktadır. Ayrıca öncelikle Aşkenaz Yahudileri tarafınca kullanıldığından birçok ilk dönem kaynaklarında Aşkenazi dili olarak da anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Arzu Cebe, “Mekân ve Toplum,” 361.

³⁸ Yair Wallach, “Rethinking The Yishuv: Late-Ottoman Palestine’s Jewish Communities Revisited”, *Journal of Modern Jewish Studies*, (2016), 2.

³⁹ Yair Wallach, “Rethinking,” 5-7.

⁴⁰ Tim Gidal, *Sephardic Jews at the Western Wall, Jerusalem, 1930*, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.visiongallery.com/artworks/tim-gidal-sephardic-jews-at-the-western-wall-jerusalem/>.

Resim 2: Kudüs'te Aşkenaz Cemaati (1898)⁴¹

---

⁴¹ Library of Congress, American Colony (Jerusalem), Photo Department, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.loc.gov/item/2019698133/>.

Etnik, kültürel ve dilsel açıdan değerlendirildiğinde, Filistin'in muhtemelen dünyanın en çeşitli Yahudi toplumsal yapısına sahip olduğu görülmektedir. Farklı Yahudi etnik toplulukları, günlük yaşam pratikleri ve dini geleneklerin yanı sıra toplumsal örgütlenme açısından da kendilerine has özellikleri korumuşlardır. Kudüs Yahudileri arasındaki farklılıklar, yalnızca etnik köken, dini ve kültürel pratiklerden kaynaklanmıyordu; aynı zamanda ekonomik kaynaklar ve sosyal çatışmaların da bir sonucuydu. Her cemaat, kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrı sinagoglar, geleneksel okullar, hastaneler, kasaplar, cenaze hizmetleri, aşevleri ve yaşlılar evleri gibi kurumlara sahipti. Bazı hayır kurumları ise tüm Yahudilere, bağlı oldukları mezhepten bağımsız olarak hizmet veriyordu ve genellikle "klalit" (umumi) sıfatıyla anılıyordu. Ancak bu tür kurumlar istisnaiydi ve çoğunlukla diaspora bağışçılarının açık talepleri sonucunda pan-Yahudi bir karaktere sahip oluyordu. Buna rağmen, bu "umumi" kurumlar dahi pratikte çoğu zaman belirli bir Yahudi grubu ile özdeşleştiriliyordu.⁴²

Kısacası 19. yüzyıl sonlarında Kudüs Yahudileri; dil, tarihsel köken, mesleki profil, inanç ritüelleri, dünyevi yaşam anlayışı gibi meselelerde birbirinden ayrılmış cemaatlerden oluşuyor, toplumsal nitelikleri parçalı ya da heterojen bir yapıya işaret ediyordu. Az sayıda Mağribi (Kuzey Afrikalı), Mustarab (Araplaşmış) ve Karay Yahudileri yanında, asıl çoğunluk birbirini reddeden, ayrı cemaat örgütlenmeleri içinde yaşayan Sefarad ve Aşkenaz topluluklarından meydana geliyordu. Birleşik bir cemaat yapısına sahip olmayan, çeşitli mezhep ve alt gruplara ayrılmış bir toplumsal yapı içinde yaşayan Yahudiler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kudüs nüfusundaki paylarını giderek

⁴² Yair Wallach, "Rethinking," 6.

arttırdılar.⁴³ Yüzyılın ilk yarısında, Filistin'de yaşayan yaklaşık 35.000 kişilik Yahudi nüfusunun önemli bir kısmı Kudüs'te ikamet etmekteydi. Kudüs'ün ardından Safed, Taberiye ve El-Halil, Yahudi yerleşiminin yoğunlaştığı diğer önemli şehirler arasında yer almaktaydı.⁴⁴ Bu dönemde, bölgede yaşayan Yahudilerin çoğunluğunu Sefaradlar oluştururken, Aşkenazlar nüfusun yaklaşık üçte birine tekabül etmekteydi. Bilhassa Tanzimat sonrası yaşanan gelişmeler Filistin'deki Yahudi cemaatinin demografik yapısında köklü değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Kudüs'ün 19. yüzyıl sonlarında demografik yapısını daha iyi anlayabilmek için Osmanlı dönemi nüfus defterleri oldukça önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Kudüs Nüfus kayıtlarına⁴⁵ göre, 1883-1905 sayımında kent merkezinin nüfusu 31.548 dir (bkz. Grafik 1). Bu nüfusun 11.131'i Müslümanlardan, 8.537'si Hristiyanlardan, 11.880'i ise Yahudilerden oluşmaktadır. 1905-17 tarihli nüfus sayımına göre ise Kudüs kentinin genel nüfusu 48.825'e çıkmış, (bkz. Grafik 2) Müslümanların toplam sayısı 13.974, Hristiyanların 12.912, Yahudilerin ise 21.939 olarak tespit edilmiştir. Kudüs'teki Yahudi nüfusu, nüfus defterlerine Sefarad, Aşkenaz ve Mağribi olmak üzere üç ana mezhebe göre kaydedilmiştir (bkz. Grafik 3). Ancak, Kudüs'teki nüfus kayıtlarında Karay ve Romanoid gibi bazı Yahudi gruplarına dair

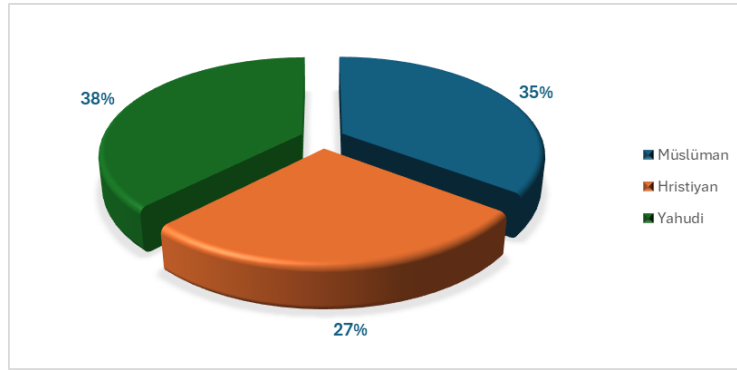
⁴³ Kudüs'ün nüfusunu ortaya koyabilmek adına Osmanlı dönemi nüfus verileri oldukça önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Ancak, Osmanlı Devleti yalnızca kendi tebaası olan gayrimüslim cemaati nüfusa kaydederken, başka devletlere ait gayrimüslimlerin nüfusa kaydını yapmamıştır. Bu nedenle, Kudüs'ün nüfusunun tam olarak ne kadar olduğunu belirlemek oldukça zordur. Ancak, yabancı devletlere ait konsolosluk raporları, dönemin tarihçi ve seyyahların yazdığı eserler ve Osmanlı nüfus verileri bir araya getirildiğinde, bir tahminde bulunmak mümkündür. Mevcut Osmanlı kayıtlarına dayanarak yapılan tahminlere göre, 1850 yılı civarında Kudüs şehrinin (Kudüs merkez kazası, Yafa, Gazze ve Halilü'r-rahman'dan oluşan Kudüs Özel Bölgesi) nüfusunun yaklaşık 340.000 civarında olduğu söylenebilir ve bu nüfusun yaklaşık 13.000'ini Yahudiler oluşturuyordu. 1871 yılında Kudüs, doğrudan İstanbul'a bağlı müstakil bir vilayet haline geldiğinde, Yahudi nüfusu, özellikle 1882'de başlayan göç dalgalarıyla hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Tarihçi Kemal Karpat, "Osmanlı Nüfusu 1830-1914" adlı çalışmasında 1877-78 yıllarına ait Kudüs şehrinin nüfusunu 130.000 olarak belirtmektedir. Kudüs'teki Yahudi nüfusunun 19. yüzyılda geçirdiği değişimi ortaya koymak için yapılan araştırmalar, çoğunlukla önceki dönemlerde yapılan tahrir kayıtlarına dayanmıştır. İsraili coğrafyacı Yehoushua Ben-Arieh, 1800 yılında Kudüs'teki Yahudi nüfusunun 2.000, 1840'ta 3.000, 1860'ta 8.000, 1880'de ise 17.000 olduğunu ifade etmektedir. Kemal Karpat'ın Osmanlı nüfus sayımı verilerine dayanarak yaptığı hesaplamalara göre, 1881/82 ile 1893 yılları arasında Kudüs merkez kazasının toplam nüfusu 81.059 kişiydi ve bu nüfusun 7.105'i Yahudi olarak kaydedilmiştir. 1906 tarihli nüfus sayımına göre, Kudüs'teki Yahudi nüfusu 7.068 olarak belirlenmiştir. İngiliz konsolosluk raporları ise, 1864 yılında Kudüs'te 8.000 ile 9.000 arasında Yahudi yaşadığını bildirmektedir. Osmanlı Devleti'nin Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdâre-i Umumiyyesi tarafından yayımlanan 1914 tarihli nüfus istatistiklerine göre, Kudüs'ün toplam nüfusu 328.168 olarak kaydedilmiştir ve bu nüfusun 21.259'u Yahudi olup, merkez Kudüs kazasında yaşayan Yahudi sayısı ise 18.190'dır. Ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bkz: Brauch Kimmerling, "The Formation of Palestinian Collective Identities: The Ottoman and Mandatory Periods", *Middle Eastern Studies*, (36) no. 2, (2000), 54; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 255, 302-303; Yehoushua Ben-Arieh, "The Growth of Jerusalem in The Nineteenth Century", *In Annals of The Association of American Geographers*, no. 65, (1975), 262; UK The National Archives, F.O. 195/808, No. 10, Noel Temple Moore-L. Bulwer, 31 Mayıs 1864, 142-151; Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, (İstanbul, 2008), 245-246; Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, *Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdâre-i Umumiyyesi Müdiriyyeti Yayınları*, Dersaadet (İstanbul), 1336.

⁴⁴ Yair Wallach, "Rethinking," 5.

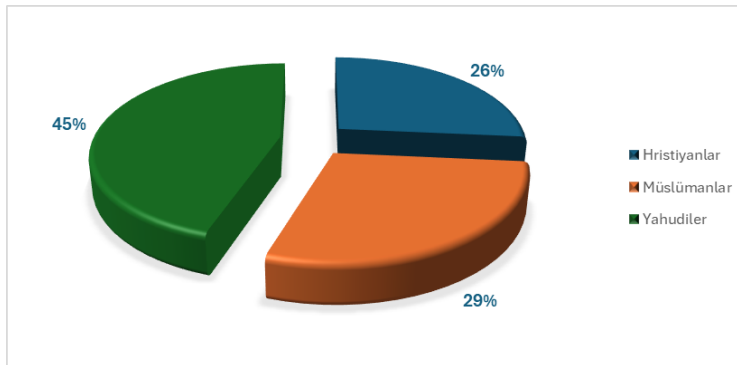
⁴⁵ 1882-1905, 1905-14 ve 1914-17 yıllarında yapılan nüfus sayımlarının sonuçları, Kudüs'ün demografik ve sosyal yapısını çözümlemede önemli bir kaynak oluşturmıştır. İsrail Devlet Arşivlerinde bu sayımlara ait Filistin bölgesini kapsayan yaklaşık 500 adet Nüfus Defteri bulunmaktadır, bunlardan 67'si Kudüs kent merkezine aittir. Burada yer alan bulgular yalnızca Kudüs kentini kapsamakta olup, tüm kaza bölgesini temsil etmemektedir.

herhangi bir bilgi bulunmamaktadır; bu grupların Kudüs'te yaşayıp yaşamadığı bilinmemekle birlikte, Sefaradlar arasında kaydedilmiş olma ihtimalleri de bulunmaktadır. Siyonizm'in etkisiyle 1882-1904 ile 1904-14 yılları arasında gerçekleşen ve "aliya" adıyla bilinen göç dalgaları Aşkenaz nüfusunun hızla artmasına yol açmıştır. 1905'te yapılan nüfus sayımında mahalle bazında kayıtlar tutulmuş ve Yahudi cemaatlerinin yanı sıra diğer cemaatlerin de yaşadığı bölgelerdeki nüfus yoğunluğu ortaya konulmuştur. Buna göre, özellikle Silsile Mahallesi, Yahudi nüfusunun en yoğun olduğu bölge olmuştur (bkz. Grafik 4). Bu mahallelerin, Harem-i Şerif'in batı duvarını teşkil eden ve artık Ağlama Duvarı olarak bilinen ibadet alanına yakınlığı Yahudilerin bu bölgede yaşama arzusunu pekiştirmiştir. Surdışı mahallelerde ise, Tavahin, Birka, İsrâ'iliye, Ukaşa, Cedide ve Halebiye gibi adlarla Avrupa ve Rusya'dan gelen Aşkenaz Yahudilerinin göçüyle kurulan yeni mahallerde sadece Yahudiler yaşamaktadır. Keza Massaben, Birka, İsrâ'iliye, Bâb-ı Halil ve Halebiye gibi mahallelerdeki nüfus yoğunluğu, bu mahallelerin Yahudi göçmenler tarafından oluşturulmuş yeni yerleşim yerleri olduğunu göstermektedir.

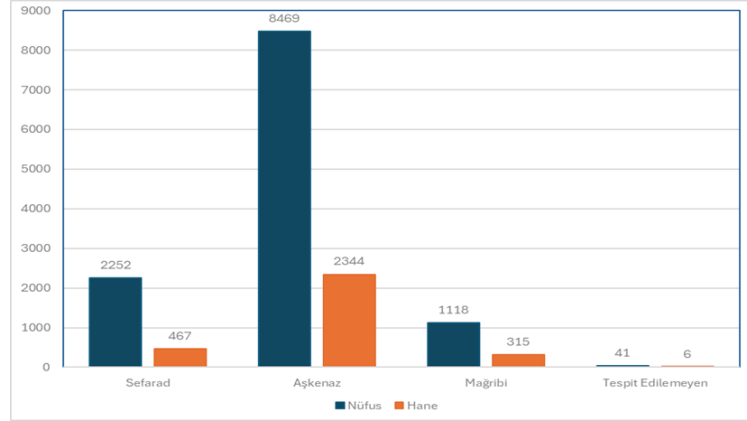
Grafik 1: 1883-1905 Kudüs Genel Nüfus Dağılımı (Bireyler Üzerinden)

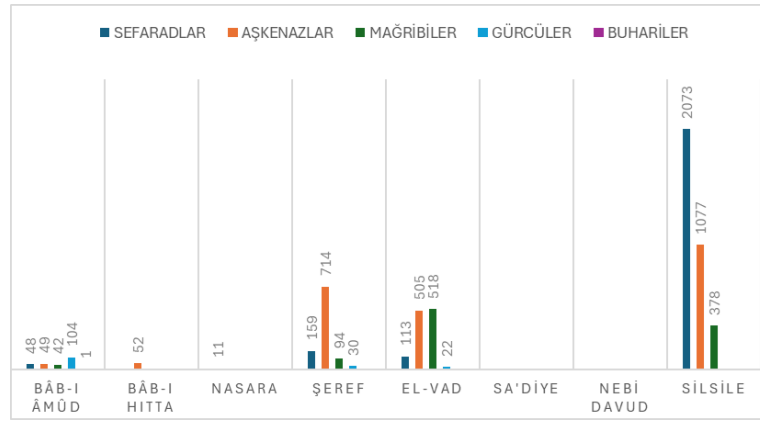
Grafik 2: 1905-17 Kudüs Genel Nüfus Dağılımı (Bireyler Üzerinden)

Grafik 3: Yahudi Nüfusun Mezheplere Göre Dağılımı (1883-1905, Bireyler ve Hane Üzerinden)

Grafik 4: 1905-17 Sayımına Göre Suriçi Mahallelerde Yahudilerin Nüfus Yoğunluğu (Bireyler Üzerinden)

1917 yılında İngiliz mandasının kurulmasını takiben, Kudüs Yahudilerinin tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Aynı yıl İngiliz Hükümeti'nin tek taraflı olarak yayınladığı Balfour Deklarasyonu, Filistin'de bir Yahudi "Ulusal Yurdu" kurma fikrini ortaya koymuş ve bu durum, bölgedeki Siyonist faaliyetleri daha da güçlendirerek, Yahudi göçlerini arttırmıştır. 11 Aralık 1917'de Doğu İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Edmund Allenby Yafa Kapısı'ndan geçerek kutsal kente girmiştir. Allenby, Kudüs'te yaşayan üç farklı dini topluluğun haklarını güvence altına aldığını, şehrin sakinleri ve dini liderleri önünde yaptığı açıklama ile beyan etmiştir (bkz. Resim III). Allenby'nin: "Şehriniz, insanlığın üç büyük dininin mensupları tarafından derin bir sevgiyle anılmakta ve toprağı, sayısız dindar insanın duaları ve hac yolculuklarıyla kutsanmış bulunmaktadır. Bu nedenle, kutsal addedilen her türlü ibadethane, anıt, mukaddes mekân, türbe, geleneksel ziyaret yeri, vakıf, hayır amaçlı bağış veya ibadet yeri, bağlı olduğu inanç topluluğunun mevcut gelenekleri ve inançları doğrultusunda korunacak ve muhafaza edilecektir"⁴⁶ ifadelerine yer verdiği konuşması, Kudüs Yahudileri ve Siyonistler için yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Kudüs bölgesinin idaresi,

⁴⁶ UK The National Archives, CO: 733/282, No. 2, Wailing Wall; Report of the Commission appointed by his Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, with the approval of the Council of the League of Nations, to determine the rights and claims of Moslems and Jews in connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem, Aralık 1930, 13.

1918-1920 yılları arasında üç askeri vali tarafından yürütülmüş; 1 Temmuz 1920 itibarıyla ise “Filistin Hükümeti” adı altında İngiliz Mandası kurulmuştur. Bu yönetim, 1948 yılında İsrail Devleti’nin kurulmasına kadar devam etmiştir.⁴⁷

Resim 3: General Allenby Kudüs’e Girişi (11 Aralık 1917).⁴⁸

Filistin Mandası idaresinde Kudüs'e göç eden Yahudilerin sayısı, özellikle Avrupa'daki antisemitizmin artışı ve Siyonist hareketin desteklenmesiyle hızla artmıştır. Siyonist-Yahudi hareketi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Theodor Herzl'in liderliğinde şekillenmiş ve Yahudiler için Filistin'de bir yurt kurulmasını amaçlamıştır. Bu dönemde, Avrupa'daki pogromlar ve siyasi baskılar nedeniyle birçok Yahudi Filistin'e göç etmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Filistin'de Siyonist örgütlerin desteğiyle Arap topraklarının satın alınması, yerel Arap nüfusunu olumsuz etkilemiş, özellikle Arap köylülerinin topraklarını kaybederek yerlerinden edilmesine neden olmuştur. Bu durum, Araplar ve Yahudiler arasında giderek artan gerilimlerin temel nedenlerinden biri olmuş, Filistin'deki demografik ve sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkilemiştir.⁴⁹ Öyle ki 1914 yılında köylerle birlikte, Kudüs'ün merkez kazasında 18.190 Yahudi yaşamaktayken, bu sayı 1922'de 33.971'e, 1931'de 51.522'ye, 1944'te 99.320'ye ve 1948'de 100.000'e yükselmiştir.⁵⁰ 1882, 1904-1905 ve 1914 yıllarından itibaren Siyonist örgütün etkisiyle Kudüs'e göç eden Yahudiler, özellikle sur dışında koloniler kurmaya başlamışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük göç hareketleriyle kurulan Yahudi kolonilerinin sayısı giderek artmıştır. Örneğin, 1880'lerde Rauf Paşa yönetiminde Kudüs Mutasarrıflığı'nda 5 tarım kolonisinin

⁴⁷ Fawaz Awdat Alnaimatt, “The Christians of Jerusalem during the British Mandate, 1917–48”, *Contemporary Arab Affairs*, (10), no. 1, (2017), 118.

⁴⁸ Library of Congress, American Colony (Jerusalem), Photo Department, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.loc.gov/item/2019691841/>.

⁴⁹ Moshe Ma'oz, “The Role of the Temple Mount/Al Haram Al Sharif In The Deterioration of Muslim Jewish Relations,” *Approaching Religion*, (4) no. 2 (2004), 62.

⁵⁰ Orhan Sakin, *Osmanlı'da*, 245-246; Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî (1336); Fawaz Awdat Alnaimatt, “The Christians,” 121.

kurulmasının ardından, 1890'larda Reşad Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa yönetiminde 4 koloni daha kurulmuştur. Böylece, 1897'de Siyonist hareketin kurulmasından önce Filistin'de 18 modern Yahudi yerleşimi mevcut olmuştur. Göçler ve Avrupa'dan gelen Yahudi nüfusunun artışıyla birlikte, Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'de 40'tan fazla yeni Yahudi kolonisinin kurulmasına şahit olunmuştur.⁵¹

Göçmen Yahudilerin Filistin'e girmek ve arazi satın alarak yerleşmek için gösterdikleri gayretler neticesinde şehrin yerleşim alanında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Billhassa Kudüs'ün kent alanı Yahudi göçmenlerin akınıyla bir hayli genişlemiş, 1838 yılında imar edilmiş kent alanı 699 dönümken 1913 yılında 4.130 dönüme ulaşmıştır. Kentin yerleşim alanı 1838'de tamamen suriçi bölgeden oluşurken, 1913'te 3.381 dönüm arazi sur dışında kalan ikamet alanlarını oluşturmuştur. Ancak bu yeni yerleşim alanları, sur içindeki kozmopolit yapının aksine, homojen bir yapıya sahipti. Sur dışında kurulan ilk Yahudi mahallesi olan Mişkenot Şeanim, ayrıca Nahalat Şiva, Mea Şerim, Mişkenot İsrail, Even İsrail ve Beit İsrail gibi daha sonra kurulan ve sur dışında kalan diğer Yahudi mahalleri sadece Yahudilerden oluşması sebebiyle homojen yapının önemli örnekleridir.⁵² İngilizlerin Filistin Mandası yönetimini devralmasının ardından, Kudüs'e gelen Yahudi göçü belirgin bir ivme kazanmıştır.

2. Osmanlılık, Siyonizm ve Emperyalizm Karşılaşmaları

Avrupa'da milliyetçi ideolojilerin de etkisiyle ortaya çıkan Anti-Semitizm, 19. yüzyılın son çeyreğinde pek çok Yahudi için yaşamı ciddi şekilde zorlaştırdığından bilhassa Çarlık Rusya'sı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu coğrafyasında yaşayan Yahudilerin kitleler halinde Osmanlı topraklarına yönelmelerine neden olmuştur. Daha evvel Eretz İsrail olarak adlandırdıkları kutsal topraklara ibadet etmek ve burada ölmek için gelen Yahudilerin aksine, bu yeni göçmenlerin esas amacı bölgeye kalıcı olarak yerleşmektir. Eretz İsrail'e (İsrail Toprağı) doğru ilk dalgası 1882 yılında başlayan ve İbranice "göç" anlamına gelen Aliya'a kadar bölgede yaşayan Yahudi cemaati "eski cemaat" (ha-Yishuv ha-Yashan) ya da "old Yishuv" olarak adlandırılmıştır. İbranice "cemaat" anlamına gelen "yishuv" terimini Tarihçi Yair Wallach; "güçlü bir birlik duygusunu paylaşan, Kutsal topraklara sarsılmaz bağlılığın tarihsel sürekliliğini ve istikrarını koruyan ve tüm Yahudilerin geri dönmek için dua ettiği ata topraklarında ikamet eden ve dini-milli bir misyon duygusuyla motive olan Yahudi topluluğu" olarak tanımlamıştır.⁵³ Bu terimin daha çok Filistin'deki Yahudiler için kullanıldığını da ekelemek gerekir. Yishuv terimi tarihçiler tarafından Roma döneminden Orta çağ'a ve 1948'de İsrail'in kuruluşuna kadar olan süreçte Filistin'deki Yahudi toplulukları işaret etmek için kullanılmaktadır.

1882 yılında başlayan Yahudi göçlerinden önce Kudüs'te yaşayan Yahudilerin Osmanlı yönetimi ve toplumuyla arasındaki karşılıklı etkileşim, Osmanlı yönetim politikalarında temel bir prensip haline gelen Osmanlılık yaklaşımıyla yeniden şekillendi. 18. yüzyılın

⁵¹ Neville J. Mandel, "Ottoman Practice as Regards Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908", *Middle Eastern Studies*, (11), no. 1 (1975), 35.

⁵² Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004), 88.

⁵³ Yair Wallach, "Rethinking," 2.

sonlarında temelleri atılmaya başlanan Osmanlıcılık ilkesinin, Tanzimat reformları yoluyla topluma nüfuz etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle II. Mahmud döneminde, devletin yeniden yapılandırılması ve bürokrasinin merkezileştirilmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetenlerle yönetilenler arasında yeni bir toplumsal uzlaşmanın oluşturulması hedeflenmiştir.⁵⁴ Tanzimat fermanıyla Osmanlı vatandaşlarının hukuki haklar bakımından eşit olduğu vurgulanmış, daha sonra ilan edilen Islahat Fermanıyla ise eşitlik prensibinin nasıl uygulanacağına yönelik reformların önü açılmıştır. Osmanlıcılık, uygulamada büyük zorluklarla karşılaşmış olsa da İmparatorluk topraklarında yaşayan Yahudiler için önemli fırsatları beraberinde getirmiştir. Öyle ki Islahat Fermanı, Osmanlı Yahudileri açısından hukuki statülerinin iyileştirilmesini sağlamış, cemaatin eğitim, mülkiyet edinme ve kamu hizmetlerinde yer alma haklarını genişleterek Osmanlı toplumuna entegrasyonunu teşvik etmiştir. Bu süreç, Yahudi cemaatlerinin özerkliğini korurken aynı zamanda modernleşme dinamikleriyle yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁵ Keza Yahudi toplumunun önde gelenleri, Osmanlı yazar ve politikacılarının paylaştığı “Doğuculuk” retoriğini kullanarak kendilerini Osmanlı İmparatorluğuyla özdeşleştirmeye başlamışlardır. Bilhassa Sefarad Yahudileri, geçmişe atıfta bulunarak 1492 yılında, onları başka hiç kimse topraklarına sokmazken, Osmanlı'nın kendilerine kucak açtığı fikrini yaygın bir biçimde benimsemişti.⁵⁶ Bu bağlamda, Osmanlı yönetimiyle uyum içinde olan Yahudi topluluğu, Filistin'deki sosyal ve kültürel yaşamını Osmanlı kimliği çerçevesinde sürdürerek, Aliya öncesi dönemde Arap toplumuyla da çeşitli düzeylerde etkileşim içinde bulunmuştur.

Yukarıda da açıklandığı gibi, Kudüs'te 1882'de başlayan göçler öncesinde yaşayan Yahudi topluluğu (Old Yishuv), çoğunlukla Sefarad Yahudilerinden oluşmaktaydı. Osmanlı kimliğini benimseyen bu topluluk, Arap toplumuyla uyum içinde bir yaşam sürdürmüştü, ayrılıkçı fikirlerden uzak durmuştur. Zaman zaman Araplara karşı kibirli bir tutum içerisinde olmakla suçlansalar da Filistin'deki Yahudi yaşamının Araplarınkiyle sıkı sıkıya bağlı olduğuna inanmaktaydılar. Yahudi tarihçi Ya'akov Jehoshua, “Jerusalem in Days of Old” isimli eserinde Kudüs'teki Sefarad cemaatinin yaşamını ayrıntılı olarak anlatmaktadır: “Yahudi Sefarad cemaati Kudüs'teki Müslüman cemaate çok yakındı. Yahudi ve Müslüman aileler aynı mahallelerde yaşıyordu. Kudüs'ün eski şehrindeki ikamet yapılarının çoğu Müslümanlara aitti ve bu nedenle Yahudiler evlerini onlardan kiraltıyorlardı. Her Yahudi aile ya dostluk ya da ticari ilişkiler yoluyla Müslümanlarla bağlantılıydı. Kudüs'teki günlük yaşamı tasvir ederken Sefaradlar ve Müslümanlar arasındaki yakın ilişkileri öğreniyoruz: çocuklar birlikte oynuyor, Yahudiler Müslüman hamamlarını kullanıyor ve Müslümanlara Yahudi doktorlar bakıyordu”.⁵⁷

Kudüs'ün önde gelen ailelerinden Hüseyini ailesine yakınlığıyla bilinen Ortodoks cemaatine mensup Müzisyen Vasif Cevheriye, çocukken Yahudi mahallesinde düzenlenen

⁵⁴ Fuat Uçar, “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *KSBD*, (10), no. 18, (2018), 89.

⁵⁵ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 243-261.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Julia P. Cohen, *Osmanlılaşmak, Modern Çağda Sefarad Yahudileri ve İmparatorluk Yurttaşlığı*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017).

⁵⁷ Abigail Jacobson, “Sephardim,” 124.

neşeli Purim kutlamalarına katılmış, tıpkı onlar gibi kostüm giydiğini belirtmiştir. “Baharın gelişiyle birlikte tüm dinlerden gençler Harem-i Şerif’in kenarındaki çimenlikte piknik yapmaya giderdi. Araplar kendilerine bir bardak su ya da bir parça kek ikram edildiğinde genellikle Yahudilere özgü kutsama duasını okumaya özen gösterirlerdi”. Kudüs Eski Şehir’de doğup büyümüş olan Ya’akov Elazar ise, “Müslümanlar, Yahudi bayramlarını iyi bilirler ve komşularının kutlamalarına katılırlardı” diye yazmaktadır. Hem Yahudiler hem de Müslümanlar hahamların mucizeler yaratabileceğine ve ortak avlularının etrafında yaşayan şeytanların ve kötü ruhların kendilerine zarar verebileceğine inanırlardı. Bu bağlamda, her iki inancın her yaştan mensupları korkularında ve bunlarla başa çıkma yollarında paydaştı. Bir başka Kudüs Eski Şehir sakini Ya’akov Yehoshua, Arap gençlerinin Arap-Yahudi komşularını samimiyetlerine ikna etmek istediklerinde, bunu “Musa adına ve On Emir’in kutsallığı üzerine yemin ederek yaptıklarını” yazmıştır. Müslümanlar Mekke’ye yaptıkları hac ziyaretlerinden döndüklerinde Yahudi komşuları onları tebrik eder, Müslümanlar ise onlarla kutsal şehirden getirdikleri hurmaları paylaşırlardı.⁵⁸ Sefaradlara göre Filistin’deki Yahudi yaşamı Araplarla iş birliği yapabilme yeteneğine bağlıydı. Sefaradlar herhangi bir Yahudi ulusal özelliğini (örneğin İbranice dilini) yok etmek istemiyor, ancak yine de Arap nüfusun geleneklerine saygı duyarak bunları öğrenmek istiyorlardı.⁵⁹ Dünya Savaşı yıllarında Yahudi gazeteciler, ülkelerini savunmak için “aslanlar gibi savaştan” Osmanlı askerlerinden bahsediyor, bu ifadeleri yurtseverlik söyleminin bir unsuru olarak kullanıyordu.⁶⁰

19. Yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye gelen yeni göçmenler, sadece Yahudilerle daha çok Araplardan oluşan yerel halk arasındaki ilişkinin değişmesini değil, Yahudi toplulukları arasında da önemli kırılmaların oluşmasını sağladı. 1882 yılından itibaren Filistin’e gelen yeni Yahudi göçmenler ya da Siyonist kuruluşlarla sıkı bir ilişki içinde olan *yeni yishuv*, tarım ekonomisine dayalı yerleşimlerin sakinleriydi. Yafa kentinin hemen yanındaki kolonileri içine alarak gelişmekte olan Tel Aviv, yeni yishuv için tipik bir yerleşim modeli oluşturmaktaydı. Eski yishuv için ise, en önemli kent merkezi, Kuzey Filistin’deki Safed ve Taberiye şehirleri ile hiç şüphesiz Kudüs’tü.⁶¹ Gündelik yaşamlarının önemli bir bölümünü ibadete ayıran Kudüs Yahudileri, büyük ölçüde Avrupa’daki Yahudilerden (diaspora) gelen sadakalara (*Haluka*) bağımlı yaşamaktaydı.⁶² Dolayısıyla sadece ekonomik geçim kaynakları değil, ibadet ritüelleri, Filistin coğrafyasını ve Kudüs şehrini algılayış ve gündelik yaşam pratikleri açısından da bu iki Yahudi toplumu arasında derin farklılıklar vardı. Bunun yanında, dönemin yeni fikir akımları bu farklılıkları daha da derinleştirdi. Hiç şüphesiz bunlardan en önemlisi, Yahudilerin Kudüs’e dönme umutları ve isteklerinin farklı bir içerikte siyasi bir akıma dönüşmesini sağlayan

⁵⁸ Menachem Klein, “Joint Jewish and Muslim Holy Places, Religious Beliefs and Festivals in Jerusalem between the Late 19th Century and 1948”, *Religions*, (9), no. 220, (2018), 4.

⁵⁹ Abigail Jacobson, “Sephardim,” 126.

⁶⁰ Julia P. Cohen, *Osmanlılaşmak*, 282.

⁶¹ Yehoshua Kaniel, “The Terms Old Yishuv and New Yishuv”, *The Jerusalem Cathedral*, no. 1 (1981), 232.

⁶² Abigail Jacobson, “Sephardim,” 109-110; Alexander Schölch, “Jerusalem in the 19th Century (1831-1917)”, *Jerusalem in History*, (1989), 235.

“Siyonizm”⁶³’dir. Siyonizm sayesinde Filistin’de ayrılıkçı bir Yahudi toplumunun ortaya çıkışı, eski bir tarihsel gerçeklikten ziyade yakın dönemin gelişmelerine dayanmaktadır. 19. yüzyıla kadar bütün muhafazakâr Yahudiler, kendilerini sürgünde yaşayan ancak mutlaka bir gün yurtlarına dönecek İbrahim’in çocukları olarak gördüler. Hatta bu duygu Yahudilerin benliklerine o kadar yerleşmiştir ki dünyanın dört bir yanına dağılmış olmalarına rağmen, Kutsal Mesih’in gelişi ile Kral Davut’un altı köşeli yıldızı altında birleşecekleri günü sabır ve tevekkül ile beklemeye razı olmuşlardır.⁶⁴ Daha çok dini bir anlayış olarak kendini gösteren bu pasif bekleyişin, 19. yüzyıl sonlarında aktif eylem sürecine girmesi bugünkü anlamda Siyonizm’in doğuşu demektir. Aslında Siyonizm, 19. yüzyılda Avrupa’yı etkisi altına alan milliyetçilik hareketleri ile çağdaş olsa da kökeni ve niteliği bakımından önemli farklılıklar gösterir. 19. yüzyıl kuramcıları arasında “millet” ya da “ulus” olgusunun nasıl tanımlanacağı konusundaki hararetli tartışmalara rağmen, dil, din, coğrafya ve tarihsel köken ortaklığı önemli ölçütler olarak saptanmış görünür. Ne var ki din ortaklığı dışında bunlardan hiçbiri Siyonistlerin harekete geçirmek istediği kitle için paylaşılan değerler değildir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış, farklı diller konuşan Yahudilerden birleşik bir ulus yaratmak için; unutulmuş bir kültürü canlandırmak, hafızalarda yitmiş egemenliği yeniden diriltmek, ortak bir dil geliştirmek, daha önemlisi birbirini reddeden farklı cemaatler arasında bir uzlaşmanın yaratılmasını gerektirmiştir. Kısacası, Siyonist projenin hayata geçirilebilmesi için hedef kitlenin köklü bir değişiklik geçirmesi şarttı. Meseleyi daha da karmaşılaştıran önemli bir başka husus, Siyonizm’in nasıl tanımlanması gerektiği, ideolojik bir felsefesi olup olmadığıdır. Siyonizm’i; dini nasyonalizm, emperyalizm, liberalizm, pozitivizm, hatta sosyalizm gibi 19. yüzyıl ideolojilerinin pek çoğundan izler taşıyan bir yaklaşım olarak tanımlamak herhalde en isabetli olanıdır. Başka bir ifadeyle Siyonizm, çeşitli ideolojilerle diyalektik bağlar kuran, kendine özgü bir düşünce hareketi ya da bir tür eklektik anlamlar yumağı olarak açıklanabilir. Bu bağlamda, Siyonizm’in ideolojik çeşitliliği ve farklı yaklaşımlarla kurduğu ilişkiler, yalnızca bir fikir hareketi olarak değil, aynı zamanda Filistin’e göç eden Yahudi cemaatlerinin sosyal, kültürel ve politik yapılanmalarını şekillendiren temel bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın farklı bölgelerinde olduğu gibi, Kudüs’te de dağınık halde yaşayan Yahudi cemaatini ortak bir amaç etrafında birleştirmek için Siyonist hareket uzun süre boyunca “Yahudi Ulusal Yurdu” fikrini benimsemiş ve bunu bir siyasi propaganda aracı olarak kullanmıştır. Nihayetinde, İngiliz hükümetiyle yapılan doğrudan görüşmelerde bu fikir kabul görmüş ve 1917 yılında Balfour Deklarasyonu’nun yayınlanan “Ulusal Yurt” fikrini resmen ilan etmiştir. Ancak, Siyonist hareketin faaliyetleri yalnızca Osmanlı Devleti

⁶³ Uzun yıllar diasporada kalan Yahudiler için “Siyon”, yurtlarından kovulmuş Yahudi halkının Filistin’e dönme arzusu ve özlemini betimleyen bir duygu hazinesine dönüşmüştür. Siyonizm ise 19. yüzyılda bu duygunun siyasi bir düşünce akımına dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kısaca Siyonizm, Yahudilerin Filistin’de bağımsız bir devlet şeklinde yerleşmesi ve orada Yahudiliğin tüm kurumları ile dirilmesini amaçlayan bir harekettir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 38.

⁶⁴ İlahi ve dua kitabı Mezmurlar’da Yahudilerin Kudüs’e olan bağlılığını anlatan dua oldukça ünlüdür; “... Ey Yerusâlim, seni unutursam, sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yerusâlim’i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, Dilim damağıma yapışsın! ...”; Tevrat; Tora, Neviim, Ketuvim, “Mezmurlar”, 137/5-8, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2011), 657.

tarafından değil, Kudüs'teki bazı Yahudi cemaatleri tarafından da rahatsızlıkla karşılanmıştır. Bu gruplar Siyonizmin seküler ve milliyetçi ideolojisini, geleneksel Yahudi kimliği ve dini inançlar açısından bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte kendilerini "Agudat İsrail" (Agudath Israel)⁶⁵ olarak tanımlayan bir başka Yahudi siyasi hareketi, Siyonizm'i Yahudi halkının dini ve milli değerlerini yok etmeye çalışan bir akım olarak görmüş ve eleştirmiştir. Agudat İsrail'e göre Siyonizm, Yahudi halkının tarihi mirasını ve milli kimliğini tehlikeye atmakta, Yahudi halkının dini karakterini inkâr etmektedir. Bu hareket, dünyada dağılmış olan Ortodoks Yahudileri Kudüs'te birleştirmeyi hedeflemiş ve özellikle Doğu ve Batı Yahudilerini bir çatı altında toplamaya çalışmıştır.⁶⁶

Büyük bir kolonizasyon girişiminin ilk adımı olan 1882'deki göç dalgasını 1904 ve 1914 yılları arasında gerçekleşen ikinci göç dalgası takip etmiştir. Filistin'e yapılan ilk iki göç dalgasının temelinde, bölgede Yahudi kültürünü, ekonomisini ve siyasetini canlandırma idealleri yatıyordu.⁶⁷ 1904-1905'ten sonra Filistin'e gelen, çoğunlukla genç ve bekar erkeklerden oluşan, oldukça politize olan göçmenler, mevcut Yahudi emeği ve Yahudi milliyetçiliği ideolojisini savunmuşlar, Yahudi siyasi topluluğu yaratma hedefini benimsemişlerdir.⁶⁸ Başta Doğu Avrupa olmak üzere Avrupa'dan göç eden ve çoğunlukla Aşkenaz Yahudilerinden oluşan göçmenler, şehirlere (özellikle Yafa) ve Filistin'de kurdukları yeni yerleşim yerlerine yerleşmişlerdir. Birinci göç dalgası esas olarak "Siyon Aşıkları Hareketi'nin" destekçilerinden oluşurken, 1904 yılından sonra gelenlerin çoğu, Siyonist olmalarının yanı sıra Rus devrimci hareketinden etkilenmiş gruplardan oluşuyordu. Bu göçmenler, sosyalist ve anarşist ideolojilere yakınlık duyuyor, Yahudi toplumunda ekonomik ve sosyal dönüşümü hedefleyen kolektif yerleşim birimleri (kibbutzlar) kurmayı amaçlıyorlardı. Böylece İkinci göç dalgası, yalnızca demografik bir değişim değil, aynı zamanda Filistin'deki Yahudi toplumunun siyasal ve toplumsal yapısını dönüştüren bir süreç olarak öne çıkmıştır. Öte yandan yeni göçmenlerin küçük bir kesimi Osmanlı tabiyetine geçmiş olsalar da büyük çoğunluğu Kapitülasyonlar kapsamında Avrupalılara tanınan ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanıyorlardı. İkinci aliya'nın genç erkek ve kadınları (çoğunlukla Rusya'dan) beraberlerinde dinamizm, entelektüel canlılık ve yeni ülküler getirdi.⁶⁹ Bununla birlikte geldikleri coğrafyalarda konuştukları dilleri yavaş yavaş terk edip İbraniceyi konuşmaya başladılar. Bu süreçte

⁶⁵ 1912'de Polonya'nın güneyinde bulunda Kattowitz'de kurulan Agudas Israel, dünya çapında bir haredi (katı ortodoks) Yahudi derneği idi. Bu örgüt, Tevrat'ı ve Yahudi geleneğini, Yahudi halkının ebedi varlığının temeli olarak kabul ediyordu. Agudas Israel'in kuruluşu, yıllardır Ortodoks Yahudileri birleştirmeye çalışan ve seküler fikirlerin Yahudi yaşamına nüfuz etmesine karşı birleşik bir cephe oluşturmaya çalışan *Freie Vereinigung fuer die Interessen des orthodoxen Judentums* (Ortodoks Yahudilerinin İşleri İçin Özgür Birlik) adlı hareketin bir devamıydı. Agudas Israel, eğitim ve sosyal alanlarda önemli başarılar elde etmiş ve Ortodoks Yahudileri yetkililer karşısında temsil eden güçlü bir siyasi oluşum haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Agudas Israel, Siyonizm'e karşı çıkmışken, savaşın ve Holokost'un Yahudi halkı üzerindeki etkisi, örgütün tutumunu değiştirmesine yol açmıştır. Bugün ise, İsrail'de haredi bir siyasi parti olarak faaliyet göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Agudat Israel", Yad Vashem: The World Holocaust Remembrance Center, Erişim Tarihi: Ocak 2025, https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/education/glossary_polish_jews.pdf.

⁶⁶ C.O., 733/16, Central Bureau of Aguder, 8 Ağustos 1921, 302-315.

⁶⁷ Abigail Jacobson, "Sephardim," 108.

⁶⁸ Brauch Kimmerling, "The Formation," 61.

⁶⁹ Neville J. Mandel, "Ottoman," 43.

İbranice özellikle Elyezer Ben Yehuda'nın⁷⁰ kişisel çabalarıyla yeniden canlandırılarak bir konuşma dili haline getirilmiştir. Ben Yehuda'nın oğlu Itamar Ben Avi anadili İbranice olan ilk kişidir. 20. yüzyıl başlarında Kudüs'te Yahudi tüccarlar hesaplarını İbranice tutmaya başlamış, Kudüs Yahudi okullarında İbranice haritalar kullanılmış, Yahudi dükkânlarının önünde İbranice yazılı tabelalar asılmaya başlanmıştır.⁷¹ Kudüs'teki farklı Yahudi cemaatleri, Yidiş ve Ladino dillerini konuşsalar da İbraniceyi yazı dili olarak yaygın bir biçimde kullanmakta ve özellikle yayıncılıkta tercih etmekteydi. İbranice'nin seküler anlamda kullanımı, modern Siyonizm'in yükselmeye başlamasıyla paralel bir gelişim göstermiştir.⁷² 1846-1863 yılları arasında İngiltere'yi temsilen Kudüs'te konsolosluk yapmış olan James Finn, İbranice etiketlerin, İncil ve dua kitaplarından alınan İbranice ifadelerin bazen de günlük konuşmalarda kullandığını belirtir. Finn, Hristiyanlığı kabul eden Yahudilerle olan ilişkilerde dahi İbranice'nin kullanılmaya devam ettiğini söyler.⁷³ Kudüs'te Yahudiler arasında İbranice kullanımını teşvik etmek ve gündelik dili gelişimini sağlamak konusunda İbranice gazeteler de önemli bir etki yaratmıştır. Sefarad cemaati tarafından çıkarılan Ha-Herut adlı gazetenin ilk sayısında, "*Ha-Herut, halkımızın umutlarını ve duygularını İbranice olarak yansıtacaktır*" ifadeleriyle İbraniceyi yeniden canlandırma amacını taşıyan ulusal bir gazete olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Hiç şüphesiz Siyonist ideoloji yanında sömürgecilik ve emperyalizm fikri, yeni yishuvu oluşturan grupları etkileyen diğer yönelimlerdir. Toprak talebine ve toprak mülkiyetine dayanan "kazanç ekonomisi" (Kibush ha-Avoda) Siyonist ideolojinin temel dayanaklarındandı. "Kazanç ekonomisi"nin geliştirilmesi ya da Avrupalı Yahudilerin tarımsal üretimde varlık kazanması Filistin'de yeni bir toplumun inşasını sağlayacak ön koşullardan biri olarak görülmüştür. Filistinli genç Yahudi göçmenler, toprağın üzerinde çalışanlara ait olduğuna inanıyordu. Topraklarının Filistinli ya da diğer işçiler tarafından işlenmesine kesin bir şekilde karşı çıkıyorlardı. Onlara göre, toprağın gerçek sahipliğini ancak Yahudi emeği sağlayabilirdi. Benzer şekilde, tüm üretim sektörlerinde de yalnızca Yahudi emeğinin bağımsız bir ekonomi oluşturup sürdürebileceğine inanıyorlardı.⁷⁵

⁷⁰ Eliezer Ben-Yehuda, 1858'de Litvanya'da doğmuş ve geleneksel dini eğitim almış bir Yahudi aydını olarak, modern İbranice'nin yeniden canlandırılmasında öncü bir rol oynamıştır. Yahudi milliyetçiliğini benimseyerek, İbranice'nin sadece kutsal bir dil olmaktan çıkarılıp günlük hayatta kullanılan bir ulusal dile dönüşmesi gerektiğine inanmıştır. 1881'de Kudüs'e yerleşerek ailesiyle birlikte tamamen İbranice konuşan ilk modern haneyi kurmuş ve oğlu Ben-Zion Ben-Yehuda'yı ilk ana dili İbranice olan çocuk olarak yetiştirmiştir. Ancak, aşırı Ortodoks Yahudiler tarafından dilin sekülerleştirilmesi kutsallığına bir tehdit olarak görülmüş ve Ben-Yehuda aforoz edilmiştir. Buna rağmen, eğitim sisteminde İbranice'nin yaygınlaştırılmasına öncülük etmiş, dili modernleştirmek için yeni kelimeler türetmiş ve Modern İbranice'nin temelini oluşturan 17 ciltlik kapsamlı bir sözlük hazırlamıştır. Onun çabaları, farklı diller konuşan Yahudi göçmenleri ortak bir dil etrafında birleştiren bir ulusal kimlik inşasında belirleyici olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: David Saiger, "Eliezer Ben-Yehuda and the Making of Modern Hebrew," Erişim tarihi: Ocak 2025, <https://www.myjewishlearning.com/article/eliezer-ben-yehuda/>.

⁷¹ Beth-Zion Lask Abrahams, "James Finn: Her Britannic Majesty's Consul at Jerusalem Between 1846 and 1863", Transactions & Miscellanies (Jewish Historical Society of England), (1978-1980), (27), 43.

⁷² Beth-Zion Lask Abrahams, "James Finn," 43.

⁷³ Beth-Zion Lask Abrahams, "James Finn," 43.

⁷⁴ Abigail Jacobson, "Sephardim," 113.

⁷⁵ Yael Allwell, "Building a Home-Land: Zionism as a Regime of Housing 1860-2005", Doctor of Philosophy In Architecture In The Graduate Division Of The University Of California, (California: Berkeley, 2011), 28-29.

Bu ekonomik ve toplumsal dönüşüm anlayışı, Siyonist hareketin iç dinamiklerinin yanı sıra emperyalizmin yapısal unsurlarıyla da doğrudan ilişkilidir. Edebiyat profesörü ve teorisyen olan Edward Said emperyalizmi, “...sizin mülkiyetinizde olmayan, uzak, başka birilerinin yaşadığı ve sahibi başkaları olan topraklara yerleşmeyi, denetim altına almayı düşünmek...” şeklinde açıklamıştır.⁷⁶ Emperyalizm teriminin öncülerinden sayılabilecek John Hobson’a göre ise emperyalizm, ekonomik ve siyasi genişlemeyle birlikte, yeni sömürgeci yapıların kurulmasını ve yerel halkın ekonomik sistemin dışına itilmesini içermektedir. Ona göre sömürgecilik ve emperyalizm arasında temel farklılıklar vardır. Öyle ki sömürgecilik, az nüfuslu ülkelere nüfus ve kültür aktarımını teşvik ederek, milliyetçiliğin yayılmasına yol açan bir olgudur. Emperyalist güçler, bu süreçle yerel toplumların kaynaklarını sömürürken, aynı zamanda kendi kültürlerini ve değerlerini dayatarak, milliyetçilik hareketlerini güçlendirmiş ve sömürge bölgelerinde yeni ulusal kimliklerin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Emperyalizm ise kültür ve gelenekleri farklı ülkelere, hâkim grupları yerleştirmiştir; Asya ve Afrika’ya 19. yüzyıl sonunda yerleşenler, hâkim ülkenin iktisadi gücünün temsilcileridir. Bunlar, tâbi ülkenin hâkim gruplarıyla işbirliği yaparak güç kazanmıştır.⁷⁷ Filistin’deki yeni yishuv, bu çerçevede değerlendirildiğinde, yalnızca ulusal bir hareketin parçası değil, aynı zamanda Batı kapitalizminin ve emperyalist anlayışının bir uzantısı olarak da görülebilir. Siyonist hareketin temel prensiplerinden biri olan “Yahudi emeği” vurgusu, yerel Filistinli Arap işçilerin ekonomik sistemden dışlanması ve bölgedeki iş gücünün yalnızca Yahudi göçmenler tarafından şekillendirilmesi gerektiği fikrine dayanıyordu. Bu durum, emperyalizmin ekonomik ve toplumsal işleyiş mekanizmalarıyla paralellik göstermekte, yerel nüfusun ekonomik kaynaklardan mahrum bırakılması sürecini desteklemekteydi.⁷⁸

İngiliz emperyalizminin Kudüs ve Filistin üzerindeki etkileri, toplumsal ve siyasi dinamikleri kalıcı bir şekilde değiştirmiştir. Yahudi göçünün teşvik edilmesi ve Arap halkının siyasi haklarının kısıtlanması, İngiliz yönetimine karşı tepkileri artırmış ve 1920’lerden itibaren Filistin’de isyan hareketlerini tetiklemiştir.⁷⁹ 1936-1939 Büyük Arap İsyanı, İngiliz manda yönetimine karşı doğrudan bir başkaldırı olarak gelişmiş, ancak İngiltere bu isyanı askeri yöntemlerle bastırmıştır. 1936-39 isyanının ardından İngilizlerin, Ortadoğu’daki konumlarını güçlendirmek için Arapların isteklerine taviz vermek zorunda olduklarını hissetmeleri, Mandanın başından beri Filistinlileri çevreleyen demir kafeste küçük bir açıklık yaratmıştır. İsyanın ardından, İngiltere’nin Ortadoğu’daki stratejik çıkarlarını koruma çabaları, Kudüs’teki Yahudi toplumu üzerindeki politikalarını da etkilemiş ve bu süreç, Yahudi toplulukları içinde farklı ideolojik görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir yanda Siyonist hareketin liderleri İngiliz desteğini memnuniyetle karşılarken, diğer yanda Ortodoks Yahudi grupları, Siyonizmin dini değil,

⁷⁶ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay, (İstanbul: Hil Yayın, 2014), 37.

⁷⁷ Gülten Kazgan, *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 338-339.

⁷⁸ V. İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreyya, (İstanbul: Eriş Yayınları, 2003), 74-77.

⁷⁹ Rashid Khalidi, *The Iron Cage: The Story Of The Palestinian Struggle For Statehood*, (Oxford: Oneworld Publications, 2006), 108, 114.

seküler bir ulus-devlet projesi olmasından dolayı bu politikaları eleştirmiştir.⁸⁰ Pek çok teorisyen emperyalizmi ahlaksız bir ulusal yaşam tercihi olarak tanımlamaktadır. Hobson, emperyalizmin bir politika olarak benimsenmesini, birey ve ulus için kaba dürtülerin, aklın yüksek içsel nitelikler yerine kasıtlı olarak tercih edilmesi olarak görmektedir. Ona göre bu durum, tüm başarılı devletlerin en büyük günahıdır ve doğanın düzeninde değişmez bir cezası vardır.⁸¹

Sonuç

Kudüs'teki Yahudi cemaatinin tarihsel gelişimi, sadece yerel dinamiklerle sınırlı olmayan küresel ve çok katmanlı bir süreçtir. Bu dönemde, Yahudi cemaatinin ekonomik ve dini yapılarında önemli değişiklikler gözlemlenmiş, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Kudüs'teki Yahudi nüfusunun artışı ve Siyonist hareketin yükselmesi ve Kudüs'ün demografik yapısının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreç, yerel Arap nüfusu ile Yahudi cemaati arasındaki ilişkileri derinden etkilemiş, toplumsal gruplar arasındaki etkileşimi sınırlandırdığı gibi, gündelik yaşamda belirgin ayrışmalar meydana gelmiştir. Aynı dönem Yahudi cemaatinin kendi içindeki gruplaşmayı keskinleştiren, özellikle ekonomik, dini ve kültürel açıdan giderek daha fazla ayrışmalarına neden olan bir süreç olarak da dikkat çekmektedir.

Siyonizm, özellikle dini ve kültürel kimliklerin korunmasına yönelik bir ideoloji olarak, Kudüs'teki Yahudi cemaatini iki farklı kutba ayırmıştır. Bazı gruplar, bu hareketin dini anlamda teolojik bir dayanağa sahip olduğunu savunurken, diğerleri Siyonizmin siyasi bir amaç güttüğünden dini kimliği zayıflattığını iddia etmişlerdir. Bu iç çatışmalar, Agudas İsrail gibi grupların, dine dayalı Yahudi kimliğini koruma adına laikleşmeye karşı gösterdikleri direnişle somutlaşmıştır. Diğer taraftan, Siyonist hareketin etkisiyle Kudüs'teki Yahudi cemaatinin, geleneksel Osmanlı toplum yapısından hızla uzaklaşarak Batılı normlara dayalı bir modernleşme sürecine girmesi, toplumsal uyumun yerine gerilimli bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Kudüs'teki Yahudi cemaatinin dönüşümü, sadece bir etnik ve dini kimlik meselesi olmanın ötesinde, aynı zamanda bölgesel politikaların, küresel ideolojilerin ve yerel toplumsal değişimlerin etkileşimini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Kudüs'teki Yahudi cemaatinin tarihsel evrimi, çok katmanlı bir sürecin yansımasıdır. Osmanlı dönemi sonrasında, İngiliz emperyalizmi ve ulusçuluk süreçleriyle bağlantılı olarak, Yahudi toplumu kendi kimliğini yeniden tanımlamıştır. Bu dönüşüm, Yahudi cemaatleri ile yerel Arap toplumu ilişkinin bozulmasına, Kudüs'ün geleceğinin bir sorun olarak daima gündemde kalmasına yol açmıştır.

Beyanname:

1. Etik kurul izni: Bu çalışma için gerekmemektedir.

⁸⁰ Şule İsmihan Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri," *Pesa International Journal of Social Studies* 5, no. 1 (2019), 32-35.

⁸¹ J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, (London: James Nisbet & Co., 1902), 390.

2. Katkı oranı beyanı: Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

3. Çıkar çatışması beyanı: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

1. Ethics committee approval: Not needed for this study.

2. Author contribution: The author declares that no one else has contributed to the article.

3. Competing interests: The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d , 64-538

A.DVNS.MHM.d., d. 98/11, h. 32.

İngiliz Ulusal Arşivi, Colonial Office (CO)

195/808, No. 10, Noel Temple Moore-L. Bulwer, 31 Mayıs 1864.

733/16, Central Bureau of Aguder, 8 Ağustos 1921.

733/282, No. 2, Wailing Wall; Report of the Commission appointed by his Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, with the approval of the Council of the League of Nations, to determine the rights and claims of Moslems and Jews in connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem, Aralık 1930.

İsrail Devlet Arşivi

Nüfus Defterleri, Defter No. 1-65a, R. 1298-1333 / M. 1883-1917.

Araştırma Eserler

Abrahams, Beth-Zion Lask. "James Finn: Her Britannic Majesty's Consul at Jerusalem Between 1846 and 1863." Transactions & Miscellanies (Jewish Historical Society of England), no. 27 (1978-1980): 40-50.

Allwell, Yael. "Building a Home-Land: Zionism as a Regime of Housing 1860-2005." PhD diss, University Of California, 2011.

Alnaimatt, Fawaz Awdat. "The Christians of Jerusalem during the British Mandate, 1917-48." Contemporary Arab Affairs 10, no. 1, (2017): 118-137.

Arçın, Şeyma Ay. "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları." Filistin Araştırmaları Dergisi, no. 2 (2017): 1-31.

Aslantaş, Nuh. "İEmeviEmevilerden Haçlılara İslâmi Dönemde Kudüs." Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs, ed. Osman Aydın, İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Yayınları, 2020.

Attali, Jacques. Yahudiler, Dünya ve Para; Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi, çev. Berna Günen, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2021.

Avcı, Yasemin. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yahudileri 1839-1876." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1996.

Avcı, Yasemin. Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914). Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.

Aydın, Fuat. "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs." Eskiye, no. 37 (2018): 109-125.

- Bassat, Yuval B. and Johann Buessow. "Ottoman Jerusalem 1517-1918." Routledge Handbook on Jerusalem, ed. Suleiman A. Mourad, Naomi K. Fromm and Bedross D. Matossian, London: Routledge, 2018.
- Ben-Arieh, Yehoushua. "The Growth of Jerusalem in The Nineteenth Century." In *Annals of The Association of American Geographers*, no. 65, (1975): 252-269.
- Bunis, David M. "Judezmo: The Jewish Language of the Ottoman Sephardim." *European Judaism: A Journal for the New Europe: The State of Ladino Studies II*, vol. 44, no. 1 (2011): 22-35.
- Campos, Michelle. "Placing Jerusalemites in the History of Jerusalem: The Ottoman Census (sicil-i nüfûs) as a Historical Source." *Ordinary Jerusalem 1840-1940 Opening New Archives, Revisiting a Global City*, ed. Angelos Dalachanis-Vincent Lemire. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- Cebe, Arzu. "Mekân ve Toplum Etkisiyle Yahudilerin Kullanmış Oldukları Farklı Diller (Arami, Yidiş, Ladino ve İbrani Dili)." *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no. 17 (2018): 358-369.
- Cohen, Amnon. "On The Realities of The Millet System: Jerusalem in The Sixteenth Century." *Christians and Jews of The Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. B. Braude and B. Lewis, Holmes & Meier, 1982.
- Cohen, Julia P. *Osmanlılaşmak, Modern Çağda Sefarad Yahudileri ve İmparatorluk Yurttaşlığı*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Das, Ranajit, Paul Wexler, Mehdi Pirooznia ve Eran Elhaik. "The Origins of Ashkenaz, Ashkenazic Jews, and Yiddish." *Frontiers In Genetics* 8, no. 8 (2017): 1132-1149.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Erdoğan, Emine. "XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı." *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, 1998.
- Fayda, Mustafa. "Zimmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, 2013.
- Frantz Buhl. "Kudüs", *İslâm Ansiklopedisi VI*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Galante, Avram. *Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasi Tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası, 1947.
- Goldhill, Simon. *Kudüs Tapınağı; Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar için Kutsal Olan Bir Sitenin Olağandışı Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- Güngör, Muhammed. "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışma Dergisi*, no. 1, (2017): 54-78.
- Hasanoğlu, Eldar ve Nuh Arslantaş. *Kudüs: Vahiyle Kutsanan Şehir*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023.
- Hobson, J. A. *Imperialism: A Study*. London: James Nisbet & Co., 1902.
- Jacobson, Abigail. "Sephardim, Ashkenazim and The 'Arab Question' in Pre-First World War Palestine: A Reading of Three Zionist Newspapers." *Middle Eastern Studies* 39, no. 2, (2003): 105-130.
- Kaniel, Yehoshua. "The Terms Old Yishuv and New Yishuv." *The Jerusalem Cathedra*, no. 1 (1981): 232-245.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kazgan, Gülten. *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Khalidi, Rashid. *The Iron Cage: The Story Of The Palestinian Struggle For Statehood*. Oxford: Oneworld Publications, 2006.
- Kimmerling, Brauch. "The Formation of Palestinian Collective Identities: The Ottoman and Mandatory Periods." *Middle Eastern Studies* 36, no. 2, (2000): 48-81.
- Klein, Menachem. "Joint Jewish and Muslim Holy Places, Religious Beliefs and Festivals in Jerusalem between the Late 19th Century and 1948." *Religions* 9, no. 220, (2018): 1-10.

- Koyuncu, Aşkın. "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği." Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı 12, no. 16, (2014): 35-87.
- Kramer, Gudrun. Filistin Tarihi; Osmanlı Fethinden İsrail Devleti'nin Kuruluşuna. çev. Suphi Nejat Ağırnaslı, İstanbul: Verita Yayınları, 2017.
- Lenin, V. İ. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. çev. Cemal Süreyya, İstanbul: Eriş Yayınları, 2003.
- Loewenberg, F.M. "A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?." Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought, no. 21 (2016): 253-262.
- Ma'oz, Moshe. "The Role of The Temple Mount/Al-Haram Al-Saharif In The Deterioration of Muslim-Jewish Relations." Approaching Religion 4, no. 2, (2004): 60-70.
- Mandel, Neville J. "Ottoman Practice as Regards Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908." Middle Eastern Studies 11, no. 1 (1975): 33-46.
- Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdâre-i Umumiyesi Müdiriyeti Yayınları, Dersaadet (İstanbul), 1336.
- Oğur, Furkan. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Endülüs Yahudilerini Kabul Etme Nedenlerine Dair İnceleme." International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS) 9, no. 1, (2023): 46-60.
- Öke, Mim Kemal. Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923), İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Özcoşar, İbrahim. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi." Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, no. 7, (2003): 124-139.
- Ricca, Simone. "Heritage, Nationalism and the Shifting Symbolism of the Wailing Wall." Jerusalem Quarterly; Institute for Palestine Studies, ed. Salim Tamari -Issam Nassar, no. 24, (2005): 169-188.
- Said, Edward W. Kültür ve Empeyalizm. çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Hil Yayın, 2014.
- Sakin, Orhan. Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu. İstanbul: Ekim Yayınları, 2008.
- Schölch, Alexander. "Jerusalem in the 19th Century (1831-1917)." Jerusalem in History, (1989): 228-248.
- Shaw, Stanford J. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler. çev. Meriç Sobutay, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Sicil-i Nüfûs Nizamnamesi. H. 8 Şevval Sene 1298 / M. 3 Eylül 1881.
- Şemmale, Şerif Emin. "Beyt'ül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa bir Tarih." Kudüs: Tarih, Din, Siyaset, ed. Abd Al-Fattah El-Awaisi-Muhittin Ataman, İstanbul, 2020.
- Şeyban, Lütfi. Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Tevrat; Tora, Neviim, Ketuvim, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2011.
- Türem, Şule İsmihan. "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri," Pesa International Journal of Social Studies 5, no. 1 (2019): 28-41.
- Uçar, Fuat. "Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri." KSBD 10, no. 18, (2018): 81-108.
- Yair Wallach. "Rethinking The Yishuv: Late-Ottoman Palestine's Jewish Communities Revisited." Journal of Modern Jewish Studies, (2016): 275-294.
- Ze'evi, Dror. Kudüs, 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi. çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

İnternet Kaynakları

- Josephus Flavius, "The Wars of the Jews", trans. William Whiston, Book VI, 9/3-4, 2009, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0148%3Abook%3D6%3Awhiston+chapter%3D9%3Awhiston+section%3D3>.

Library of Congress, S. Narinsky (Photographer), Jamal Brothers (Publisher), no. 10, Jerusalem, Palestine, 1921, Erişim Tarihi, Ocak 2025, <https://www.loc.gov/resource/mamcol.041/?r=-0.859,-0.084,2.718,1.706,0>.

Library of Congress, American Colony (Jerusalem), Photo Department, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.loc.gov/item/2019698133/>.

Library of Congress, American Colony (Jerusalem), Photo Department, Erişim Tarihi: Ocak 2025, <https://www.loc.gov/item/2019691841/>.

"Agudat Israel", Yad Vashem: The World Holocaust Remembrance Center, Erişim Tarihi: Ocak 2025, https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/education/glossary_polish_jews.pdf.

David Saiger, "Eliezer Ben-Yehuda and the Making of Modern Hebrew," Erişim tarihi: Ocak 2025, <https://www.myjewishlearning.com/article/eliezer-ben-yehuda/>.

Extended Abstract

The aim of the study is to analyze the demographic structure of the Jews of Jerusalem during the Ottoman and British Mandate periods, their social organization, the impact of the Zionist movement on the region, and the socio-political divisions between different Jewish communities. It provides an analysis of the social structure of the Jewish community in Jerusalem during the last period of the Ottoman Empire within the context of Ottomanism, Zionism and imperialism. Accordingly, the study examines Ottoman policies towards the Jewish population, the acceleration of Jewish migration in the 19th century, and the resulting social transformations in Jerusalem. It also discusses the impact of the Balfour Declaration on Jewish migration during the British Mandate period and how this process paved the way for Arab-Jewish tensions. The study is based on the comparative evaluation of archival documents, such as the Registers of Ottoman census, official reports and other sources of the period.

It is well known that for Jews, Jerusalem has always been the centre of their faith and their world. Among the political changes, the conquests, the migrations, and the many other historical events that have shaped the attachment of the Jewish community to Jerusalem, the Roman exile (70 CE) is the most important one. The Romans expelled the Jews from their ancient ancestral homeland and attempted to eradicate the Jewish presence in Jerusalem by renaming it Aelia Capitolina, at which point the Jewish diaspora began. After the Ottoman conquest of Jerusalem in 1517, Jews from other parts of the Ottoman Empire and Europe began to settle in the city. Prior to the 19th century, however, it would be difficult to say that there was a large Jewish population in Jerusalem. The Jewish population of Jerusalem has grown steadily since the last quarter of 19th century. The most important reason for that increase was the Jewish immigration associated with the Zionist movement. This was despite the restrictions imposed by the Ottoman government. During the late Ottoman period, the Jewish population of Jerusalem was characterised by its heterogeneous composition, comprising groups from different ethnic and cultural backgrounds. Before the waves of migration known as Aliyah, Sephardic Jews living in Jerusalem had adopted Ottoman identity and lived in harmony with Arab society, while Ashkenazi Jews, who were citizens of European states, established a different relationship with the Ottoman administration, benefiting from the rights granted to the Europeans in the capitulation agreements. The significant increase in the Jewish population of Jerusalem

under the influence of Zionism, and the tendencies of imperialism and orientalism that characterised the European approach to Eastern societies in this period, had a significant impact on the Jews of Jerusalem. This process led to new debates about the religious and cultural identities of the Jewish community, and Judaism began to acquire a national character rather than a religious identity. Zionist settlers revived the Hebrew language, established collective agricultural settlements (kibbutz) and aimed to create an economic model based on Jewish labour in order to consolidate Jewish national consciousness in Palestine.

Following the issuance of the Balfour Declaration and the British conquest of Jerusalem in 1917 Jewish migration to the region was officially encouraged, and this led to escalating tensions between the Jewish settlers and the Arab population. The British administration tried to maintain a balance between the religious and ethnic communities in the city. However, the policy of encouraging Jewish immigration and increasing land acquisition exacerbated Arab-Jewish conflicts. Although the primary goal of the Zionist movement was the establishment of a Jewish state in Palestine, the longstanding divisions between Jewish communities were even more pronounced during this period. While Zionism found wider acceptance among Ashkenazi Jews, Orthodox Jews generally viewed it as a secular movement that contradicted religious tradition. With the establishment of the state of Israel in 1948, this historical process entered a new phase, with a fundamental transformation of communal relations in Jerusalem within a new political and social reality.

In conclusion, the historical development of the Jewish community in Jerusalem reflects a multifaceted process. After the Ottoman period, in the context of British imperialism and the development of nationalism, the Jewish community redefined its identity. This transformation has led to a deterioration in relations between the Jewish community and the local Arab community, and the future of Jerusalem has always been an issue.